

بررسی میزان پایداری درآمد صادراتی خرماي ایران

جعفر عزیزی

استادیار اقتصاد کشاورزی و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

سعید یزدانی

دانشیار گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه تهران

چکیده

خرما از محصولات باغی است که از زمان‌های بسیار دور یکی از مهم‌ترین منابع تامین انرژی و تغذیه انسانی بوده است. ایران یکی از عمده‌ترین تولیدکنندگان خرما در دنیا محسوب می‌شود. در این مقاله وضعیت صادراتی خرماي ایران در سنوات گذشته (طی سال‌های ۲۰۰۳-۱۹۷۰) بررسی شده و تابع عرضه صادرات خرما تخمین و میزان عدم پایداری درآمد صادراتی آن تعیین گردیده است. نتایج نشان داد که استراتژی صادراتی خرماي ایران بر اساس معیار RCA^۱ در طول دوره مورد بررسی، ضعیف‌تر از کشورهای عراق، تونس، عربستان و الجزایر بوده و یا اصلاً استراتژی مشخصی نداشته است. همچنین میزان ناپایداری درآمد صادراتی حاصل از خرماي ایران طی دوره مورد بررسی برابر ۲۵/۴ محاسبه گردیده، که نشان دهنده نوسانات بالای درآمد صادراتی خرما در طول زمان می‌باشد

واژه‌های کلیدی: خرما، پایداری صادرات، ایران

مقدمه

نخل یا درخت خرما یکی از درختان مهم و استراتژیک ایران است که از زمان‌های ماقبل تاریخ در مناطق بین مدار ۲۹ تا ۳۹ درجه عرض شمالی توسط مردم بومی کشت می‌شده و در طی قرون متمادی به عنوان منبع تغذیه انسانی بوده است. پیدایش درختان خرما در جهان از دوران دوم زمین‌شناسی، یعنی دوره تریاس و ژوراسیک آغاز شده است، ولی زمانی که انسان‌های متمدن پی به ارزش غذایی خرما برده و مبادرت به کاشت و بهره‌برداری آن نموده‌اند به شش هزار سال قبل از میلاد مسیح برمی‌گردد (الهام پور، ۱۳۷۱). ایران با دارا بودن شرایط مناسب برای کشت خرما، بر اساس آمار موجود از نظر سطح زیر کشت دارای مقام اول جهان، از نظر تولید و صادرات با دارا بودن ۱۶/۵ درصد صادرات جهان، دارای مقام دوم می‌باشد.

1. Revealed Comparative Advantage (RCA)

خرما علاوه بر نقش تغذیه‌ای و درآمدی که برای استان‌های جنوبی کشور دارد به عنوان یک محصول عمده صادرات غیر نفتی کشور محسوب می‌شود و صادرات آن دارای قدمت طولانی است. بر اساس گزارش وزارت بازرگانی، صادرات خرمای ایران در طی سنوات گذشته همواره در نوسان بوده، به طوری که در اکثر سال‌ها دارای رشد منفی بوده است (وزارت بازرگانی، ۱۳۸۲). قابل ذکر است که علاوه بر محصول خرما، سایر محصولات کشاورزی نیز در سال‌های گذشته با نوسانات روند صادراتی برخوردار بوده‌اند و مطالعات انجام شده در این خصوص نیز این مطلب را تأیید می‌کند، که به برخی از این مطالعات در ایران در قسمت مروری بر مطالعات اشاره می‌شود. کاهش عرضه صادرات خرما و نوسانات درآمد صادراتی آن سبب از بین رفتن انگیزه صادراتی این محصول برای صادرکنندگان و در نتیجه کاهش درآمد و انگیزه تولید محصول با کیفیت برای تولیدکنندگان آن می‌گردد. بررسی آمار در چند سال گذشته نشان داده است که هرگاه محصول خرما با چنین مشکلی مواجه شده، میزان خرید تضمینی محصول خرما توسط دولت و انبار کردن آن افزایش یافته، که هزینه‌های زیادی را به دولت تحمیل نموده است.

با توجه به سیاست‌های اقتصادی کشور به ویژه در برنامه چهارم توسعه با تأکید بر صادرات غیرنفتی، وابستگی کشاورزی مناطق خرماخیز کشور به درآمد حاصل از تولید خرما، اهمیت اشتغال‌زایی خرما در چارچوب توسعه اقتصادی کشور، محدودیت بازار جهانی خرما و رقابت شدید کشورهای تولیدکننده خرما با روش‌های نوین تولید، بازاریابی و صادرات، لازم است که توجه خاصی به این محصول مهم مبذول گردد. لذا در این مطالعه تلاش می‌گردد که با توجه به اهمیت این محصول در محوریت اقتصاد کشاورزی استان‌های جنوب کشور و جایگاهی که کشور ما در تولید و صادرات این محصول در جهان دارا می‌باشد، ساختار صادراتی خرمای ایران در سنوات گذشته مورد بررسی قرار گرفته و نقاط ضعف و قوت آن مورد تحلیل قرار گیرد و راهکارهای مناسب جهت بهبود وضعیت صادراتی آن پیشنهاد گردد.

اهداف تحقیق

- ۱- بررسی وضعیت صادرات خرمای ایران در مقایسه با کشورهای رقیب
- ۲- تحلیل تابع عرضه صادرات خرما و تعیین میزان پایداری درآمد صادراتی آن

فرضیات تحقیق

- ۱- درآمد صادراتی خرمای ایران دارای نوسانات شدید بوده و ناپایدار است.
- ۲- ایران در صادرات خرما دارای استراتژی صادراتی برتری نسبت به رقبای برخوردار است.

مروری بر مطالعات گذشته

پال در سال ۱۹۹۲، در مطالعه‌ای عوامل مؤثر بر عرضه صادرات و همچنین عواملی که باعث ناپایداری در درآمد حاصل از صادرات می‌شوند را مورد بررسی قرار داده است. وی از داده‌های سری زمانی مربوط به سال‌های ۸۹-۱۹۷۰ در خصوص صادرات چند محصول کشاورزی استفاده نمود. نتایج حاصل از این تحقیق نشان داد که کوواریانس محاسبه شده بین قیمت و مقدار صادراتی محصولات قهوه، چای، کتان و پنبه منفی بوده و لذا، نوسانات عرضه عامل اصلی ناپایداری درآمد صادراتی بوده است. همچنین در محصولات شکر و تنباکو، کوواریانس محاسبه شده بین قیمت و مقدار صادراتی مثبت بوده که حاکی از آن است که نوسانات تقاضای صادراتی عامل اصلی ناپایداری در درآمد حاصل از صادرات می‌باشد.

ناریانان و ردی در سال ۱۹۹۲، در مطالعه خود رفتار تابع عرضه خالص صادرات برای چند کالای کشاورزی در هند را مورد بررسی قرار دادند. ایشان جهت مطالعه خود از آمار سری زمانی مربوط به سال‌های ۸۶-۱۹۶۰ که از سازمان فائو منتشر شده بود استفاده کردند. نتایج مطالعه نشان داد که کشور هند هنوز به جای تشویق صادرات، یک کشور با سیاست جایگزینی واردات است. نتایج

همچنین حاکی از آن است که فاکتورهای داخلی مثل تولید و قیمت داخلی نقش مهمی را در توضیح تغییرات صادرات بر عهده دارند.

عبدشاهی و ترکمانی در سال ۱۳۷۹، به بررسی اقتصادی صادرات مرکبات ایران پرداختند. هدف از این مطالعه بررسی عوامل مؤثر بر صادرات مرکبات و تعیین وجود یا عدم وجود ناپایداری در درآمد صادرات آن و همچنین تعیین تخصیص یا تنوع تولید یا صادرات انواع مرکبات بوده است. ایشان از آمار سری زمانی مربوط به سال‌های ۷۶-۱۳۶۰ در مطالعه خود استفاده کرده‌اند. نتایج حاصل از این تحقیق نشان داد که متغیرهای تولید داخلی و شاخص بهای عمده‌فروشی کالاها به ترتیب تاثیر مثبت و منفی بر صادرات لیمو شیرین داشته‌اند. قیمت صادراتی، تولید داخلی، نرخ ارز و تولید ناخالص ملی با تاثیر مثبت در تابع صادرات پرتقال معنی‌دار شده‌اند. ناپایداری در درآمد صادراتی حاصل از لیمو شیرین، پرتقال و کل مرکبات وجود دارد و عامل این ناپایداری در صادرات لیمو شیرین عرضه صادرات و در صادرات پرتقال و کل مرکبات تقاضای این محصولات بوده است.

سلامی و پیش بهار در سال ۱۳۸۰، به مطالعه وجود یا نبود مزیت نسبی و روند تغییرات آن طی دوره ۹۹-۱۹۸۹ برای گروهی از محصولات باغی کشور پرداخته‌اند. آنها برای مطالعه خود از معیارهای RCA و RSCA استفاده کرده‌اند. نتایج حاصل از تحقیق آنها نشان داد که هر چند بر اساس معیارهای محاسبه شده، ایران مزیت نسبی روشن و درخور توجهی در تولید بیشتر محصولات مورد مطالعه داشته، ولی مجموعه سیاست‌های تجاری کشور و رفتار اقتصادی تولیدکنندگان و صادرکنندگان به گونه‌ای بوده که نتوانسته است به واکنش به موقع و مناسب ساختار صادراتی کشور در برابر تغییرات ساختار صادراتی کشورهای منطقه و جهان بیانجامد. هلینر در سال ۱۹۹۰، از شاخص RCA به عنوان معیاری در راستای سنجش استراتژی تجاری صادرات برخی کالاها در کوتاه مدت استفاده نموده است. وی بیان می‌کند که اگر معیار RCA نشان دهنده نوسانات مزیت نسبی و قدرت رقابتی کالاهای صادراتی باشد، لذا مجموعه سیاست‌های تجاری کشور که بر نوسانات RCA مؤثر هستند را می‌توان اندازه‌گیری نمود. وی معتقد است که روند تغییرات معیار RCA در طول زمان می‌تواند نشان دهنده استراتژی صادراتی برای آن کالا باشد.

مبانی نظری و متدولوژی تحقیق

صادرات کالاها و خدمات نقش مهمی در اقتصاد کشورها دارد. با رونق گرفتن تجارت، همه کشورهای دنیا تلاش می‌کنند که با اتخاذ سیاست‌های مناسب، این موتور رشد اقتصادی را فعال‌تر نمایند. لذا، رقابت در عرصه تجارت افزایش یافته که در این میان، کشوری موفق بوده اند، که یک استراتژی مشخص برای صادرات محصولات و کالاهای تولیدی خود داشته اند (Pal, 1992). یکی از ابزارهای شناخت رویکرد صادرات کشورهای مختلف به یک استراتژی تجارت، تغییرات سهم تجارت یا مزیت نسبی آشکار شده در طول زمان است، و یکی از معیارهایی که جهت برآورد و سنجش عملکرد صادراتی کشورها و کالاهای مختلف ارائه گردیده، معیار مزیت نسبی آشکار شده RCA می‌باشد، که اولین بار توسط بالاسا در سال ۱۹۶۵ ارائه گردید. این معیار با تکیه بر ساختار موجود صادرات، برای بررسی امکان پیوستن کشورهای در حال توسعه به سازمان تجارت جهانی و ارزیابی آثار بلندمدت آزادسازی تجاری نیز بسیار مناسب است (Helleiner, 1990). این شاخص به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$RCA = \left[\frac{X_{ij}}{X_{Tj}} \right] \left[\frac{X_{Tw}}{X_{Tiw}} \right] \quad (1)$$

که در آن X_{ij} ارزش صادرات کالای i برای کشور j ، X_{Tj} کل ارزش صادرات بخش کشاورزی کشور j ، X_{Tw} ارزش صادرات کالای i در سطح جهان و X_{Tiw} کل ارزش صادرات بخش کشاورزی جهان.

اگر مقدار این شاخص کوچک‌تر از واحد باشد نشان می‌دهد که آن کشور عدم مزیت آشکار شده در محصول i دارد و بر عکس اگر شاخص، بزرگ‌تر از واحد باشد دارای مزیت نسبی می‌باشد. روند تغییرات RCA، تغییر در سهم صادراتی کالای i برای کشور i را نشان می‌دهد و یا نوسانات زیاد آن دلیل بر عدم وجود استراتژی مشخص صادراتی است (Goldin, 1990). با توجه به مطالعات گذشته در زمینه صادرات، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر عرضه صادرات، شامل قیمت صادراتی کالای مورد نظر، شاخص بهای عمده فروشی، نرخ مبادله ارز، میزان تولید داخلی کالای مورد نظر و تولید ناخالص ملی کشور می‌باشد. در این مطالعه با استفاده از دو نوع توابع خطی و لگاریتمی خطی، عوامل مؤثر بر عرضه صادرات خرما مورد بررسی قرار گرفت، که فرم پیشنهادی تابع لگاریتمی-خطی به صورت زیر است (Xiaming & et. Al, 1997):

$$X_t^s = A PE_{it}^{a1} PD_{it}^{a2} DP_{it}^{a3} GNP_{it}^{a4} ER_{it}^{a5} \quad (2)$$

X_t^s میزان عرضه صادرات خرما، PE_{it} قیمت صادراتی خرما، PD_{it} شاخص بهای عمده فروشی کالاها، DP_{it} تولید داخلی خرما، GNP_{it} تولید ناخالص ملی و ER_{it} نرخ مبادله ارز می‌باشد که در آن $a_1 > 0$ ، $a_2 < 0$ ، $a_3 > 0$ ، $a_4 < 0$ و $a_5 > 0$ می‌باشد. فرم تابع خطی به صورت زیر است (Dass, 1991):

$$X_t^s = A + a1 PE_{it} + a2 PD_{it} + a3 DP_{it} + a4 GNP_{it} + a5 ER_{it} \quad (3)$$

در توابع فوق انتظار می‌رود که قیمت صادراتی تأثیر مثبت بر میزان صادرات داشته باشد (Gymah, 1991). برای بررسی درصد میزان تغییرات صادرات نسبت به هر کدام از متغیرها، میزان کشش صادرات نسبت به آن متغیر، اندازه‌گیری می‌شود. برای وجود یا عدم وجود ناپایداری، ابتدا یک تابع لگاریتمی بین درآمد حاصل از صادرات خرما و زمان به صورت زیر برآورد می‌گردد:

$$\ln E_t = b_0 + b_1 \ln t \quad (4)$$

در این تابع E_t درآمد حاصل از صادرات و t متغیر روند زمانی می‌باشد. b_0 و b_1 به ترتیب ثابت تابع و کشش درآمد صادراتی نسبت به زمان است. سپس میزان ناپایداری یا نوسان در درآمد حاصل از صادرات خرما با استفاده از فرمول زیر محاسبه گردید (Arnade & Vsavada, 1995).

$$I^* = \sum \frac{(\ln E_t^N - \ln E_t^o)^2}{n} \quad (5)$$

I^* نشان دهنده میزان ناپایداری، $\ln E_t^N$ لگاریتم طبیعی درآمد صادراتی مشاهده شده، $\ln E_t^o$ میزان درآمد صادراتی به دست آمده از تابع صادرات نسبت به زمان و n تعداد سال‌های مورد مطالعه است. هر چه I^* عدد بزرگ‌تری باشد نشان دهنده میزان ناپایداری بالاتر در درآمد حاصل از صادرات می‌باشد (Gelezakose, 1972). آمار و اطلاعات مورد نیاز برای انجام این پژوهش به صورت داده‌های سری زمانی از وزارت بازرگانی، آمارنامه فائو، گمرک، بانک مرکزی، وزارت جهاد کشاورزی و سایر سازمان‌های وابسته جمع‌آوری شده است.

نتایج و بحث

براساس آمارهای جهانی سطح زیر کشت خرما در سال ۲۰۰۲ برابر ۹۴۵۷۶۲ هکتار بوده که سهم ایران از تولید جهانی ۱۶/۷ درصد بوده است. علیرغم اینکه ایران در بین کشورهای تولیدکننده خرما، از نظر سطح زیر کشت مقام اول و از نظر میزان تولید در مقام دوم جای دارد، لیکن به لحاظ عملکرد در هکتار در ردیف هفتم از بین پانزده کشور تولیدکننده عمده این محصول قرار دارد.

هرچند براساس آمارنامه فائو تولیدکنندگان خرما بالغ بر ۳۰ کشور هستند، لیکن تولید اکثر آنها اندک بوده و در سطح جهانی مطرح نیستند. کشورهای عمده تولیدکننده در قاره آفریقا و آسیا واقع شده‌اند و بیش از ۹۹ درصد تولید جهانی خرما در این دو قاره صورت می‌گیرد. کشورهای عمده تولیدکننده برحسب تولیدشان در آسیا، ایران، عربستان، عراق و پاکستان و در قاره آفریقا، مصر، الجزایر، سودان، مراکش و تونس می‌باشند که حدود ۶۵ درصد تولید به کشورهای غرب آسیا و حدود ۳۴ درصد به کشورهای شمال آفریقا تعلق دارد. برای نشان دادن بهتر موضوع در جدول زیر کشورهای عمده تولیدکننده را بر حسب سهم تولید و سطح زیرکشت آنها در جهان نشان داده است.

جدول ۱- سطح زیر کشت، میزان تولید و عملکرد خرما در جهان بر حسب کشورهای عمده سال ۲۰۰۲

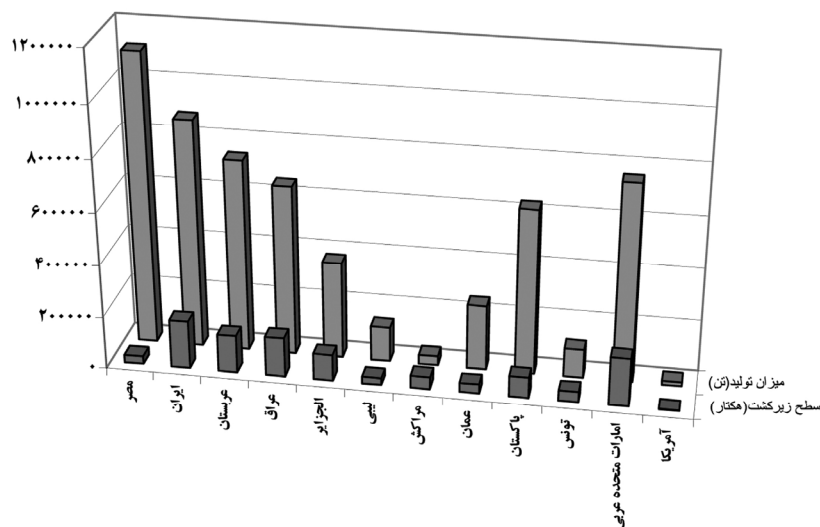
ردیف	کشور	سطح زیرکشت (هکتار)	درصد از جهان	میزان تولید (تن)	درصد از جهان	عملکرد (کیلوگرم در هکتار)	رتبه عملکرد در هکتار
۱	مصر	۲۹۴۶۱	۲/۷	۱۱۱۳۲۷۰	۱۸/۱	۳۷۷۸۸	۱
۲	ایران	۱۸۳۲۶۹	۱۶/۷	۸۷۴۹۸۵	۱۴/۳	۴۷۷۴	۷
۳	عربستان	۱۴۲۴۵۰	۱۲/۹	۷۳۵۰۰۰	۱۱/۹	۵۱۶۰	۵
۴	عراق	۱۵۰۰۰۰۰	۱۳/۶	۶۵۰۰۰۰	۱۰/۶	۴۳۳۳	۸
۵	الجزایر	۱۰۰۰۰۰۰	۹	۳۷۰۰۰۰	۶	۳۷۰۰	۱۰
۶	لیبی	۲۶۵۰۰	۲/۴	۱۳۲۵۰۰	۲/۱	۵۰۰۰	۶
۷	مراکش	۴۷۰۰۰	۴/۳	۳۵۰۰۰	۰/۰۰۶	۷۴۵	۱۲
۸	عمان	۳۵۶۱۶	۳/۲	۲۴۸۴۵۸	۴	۶۹۷۶	۴
۹	پاکستان	۷۸۹۴۹	۷/۱	۶۳۱۶۹۵	۱۰/۳	۸۰۰۱	۳
۱۰	تونس	۴۰۰۰۰	۳/۶	۱۱۰۰۰۰	۱/۸	۲۷۵۰	۱۱
۱۱	امارات متحده عربی	۱۸۵۳۳۰	۱۶/۸	۷۵۷۰۰۰	۱۲/۳	۴۰۸۴	۹
۱۲	آمریکا	۱۸۲۰	۰/۰۰۲	۱۵۵۷۸	۰/۰۰۳	۸۵۵۹	۲
-	جهان	۱۱۰۰۰۰۰	۱۰۰	۶۱۳۵۱۲۸	۱۰۰	-	-

مأخذ: آمارنامه FAO سال ۲۰۰۲

همان طوری که در جدول فوق نشان داده شده‌است با استناد به آمار فائو در سال ۲۰۰۲ میلادی، ایران با در اختیار داشتن ۱۶/۷ درصد سطح زیر کشت جهان، ۱۴/۳ درصد تولید جهان و رتبه هفتم از نظر عملکرد در هکتار جایگاه ویژه‌ای در بین کشورهای عمده تولیدکننده خرما، به خود اختصاص داده‌است.

در استان‌های جنوبی کشور، نخل محور درآمد کشاورزی خانوارها محسوب می‌شود، به طوری که علاوه بر نقش تغذیه‌ای قسمت اعظم احتیاجات و وسایل خانه و ابزار مناطق خرماخیز جنوب کشور مانند طناب، ظروف حیوانات، سبد، حصیر، بادبزن و غیره ... از چوب و برگ درخت خرما تهیه می‌شود. همچنین در مصارف صنعتی از خرما، قندخرما، عسل، شیر، سرکه، خمیر و آرد خرما و نئوپان تولید می‌شود که ارزش افزوده بالایی دارد. ارقام مختلف خرما که در کشور تولید می‌شود شامل مضافتی، زاهدی، کبکاب، شاهانی، استعمران، خاصویی، پیارم، ربی، شیخانی و غیره که برحسب شهرستان نام‌های محلی دارند، می‌باشد. به عنوان مثال در شهرستان جهرم، ارقام شاهانی، قصب، خضراوی، پیارم، شیخانی، گنطار، مکتوم و استعمران یافت می‌شود.

در سال زراعی ۸۲-۱۳۸۱، سطح زیر کشت نخیلات بارور و غیر بارور کشور حدود ۲۱۸۴۵۸ هکتار بوده که از آن معادل ۸۷۴۹۸۵ تن خرما تولید شده‌است، و استان هرمزگان با سهم ۲۶/۷ درصدی از تولید در مقام اول و استان‌های فارس (۱۴/۵ درصد)، بوشهر (۱۳/۳ درصد)، سیستان و بلوچستان (۱۳/۲ درصد) و کرمان (۱۰/۸ درصد) به ترتیب در مقام‌های بعدی قرار دارند. جدول زیر، سطح زیر کشت، میزان تولید و عملکرد خرما در کل کشور را به تفکیک استان‌ها نشان می‌دهد.

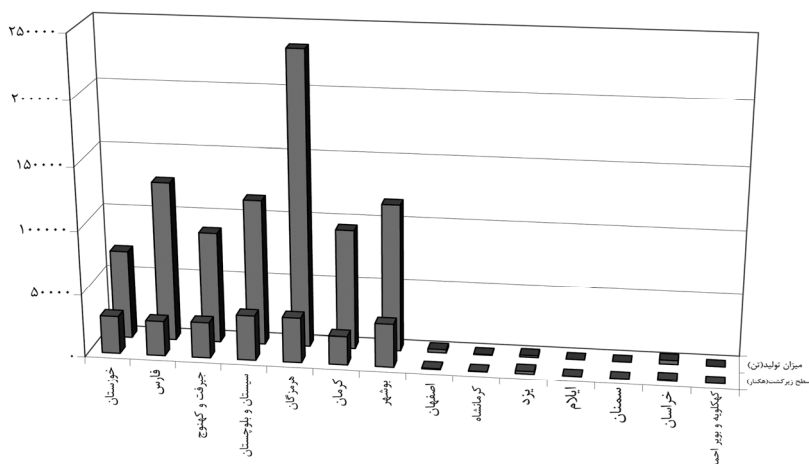

نمودار ۱- سطح زیر کشت و تولید خرماي جهان به تفکیک کشورهای عمده سال ۲۰۰۲

جدول ۲- سطح زیرکشت، میزان تولید و عملکرد خرما در کل کشور به تفکیک استان سال ۸۲-۱۳۸۱

ردیف	استان	سطح زیرکشت (هکتار)		میزان تولید (تن)	درصد تولید از کل کشور	عملکرد (کیلوگرم در هکتار)
		نهال	بارور			
۲	کرمانشاه	۲۲۳	۶۰	۵۰۰	۰/۰۶	۸۳۳۳/۳
۳	خوزستان	۵۸۹۱/۱	۲۳۹۲۰/۵	۷۰۴۸۶	۸	۲۹۴۶/۶۸
۴	فارس	۲۹۶۵	۲۴۵۳۳	۱۲۶۹۲۲	۱۴/۵	۵۸۵۳/۵
۵	کرمان	۴۶۵۳	۱۸۰۴۸	۹۵۰۱۵/۹	۱۰/۸	۵۲۶۴/۶
۶	خراسان	۴۳۶	۷۴۴	۳۱۹۲	۰/۴	۴۲۹۰/۳
۷	اصفهان	۱۴۰	۶۱۰	۲۶۸۴	۰/۳	۴۴۰۰
۸	سیستان و بلوچستان	۴۸۵۲/۵	۳۰۷۵۰	۱۱۵۳۳۵/۹	۱۳/۲	۶۰۵۷/۷
۹	ایلام	۱۰۲/۵	۱۸/۵	۵۰/۶۹	۰/۰۰۵	۲۷۴۰
۱۰	کهگیلویه و بویراحمد	۱۰	۶/۵	۲۶	۰/۰۰۲	۴۰۰۰
۱۱	بوشهر	۷۲۸۷	۲۷۰۲۴	۱۱۶۵۱۳/۶	۱۳/۳	۴۵۱۳/۵
۱۲	سمنان	۸۲	۱۰	۲۰	۰/۰۰۱	۲۰۰۰
۱۳	یزد	۷۸۳	۱۴۹۰	۱۵۵۸	۰/۱۸	۱۰۴۵/۶
۱۴	هرمزگان	۲۶۷۹	۳۲۸۸۶	۲۳۳۳۸۴	۲۶/۷	۸۰۷۸/۶
۱۴	چیرفت و کهنوج	۵۰۸۵	۲۳۱۶۸	۸۸۰۲۲/۷	۱۰	۳۷۹۹
	جمع کل کشور	۳۵۱۸۹/۱	۱۸۳۲۶۹	۸۷۴۹۸۵/۸	-	-

مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی سال ۱۳۸۲

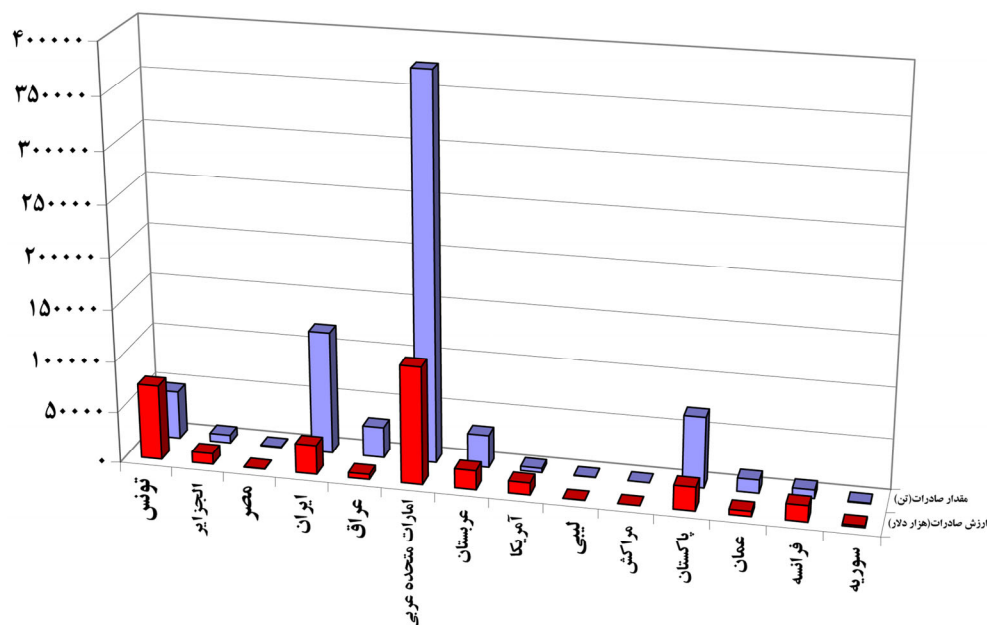
نمودار ۲- سطح زیر کشت و تولید خرمای ایران به تفکیک استانهای عمده سال ۸۱-۱۳۸۰

یکی از مزیت‌های کشت خرما، آن است که شرایط مناسب کشت آن در دنیا محدود است و گسترش چندانی پیدا نکرده است. در این شرایط کشور ما با توجه به اقلیم مناسب برای کشت این محصول در جهان دارای جایگاه ممتازی می‌باشد. لذا می‌توان اذعان داشت که پتانسیل سطح زیر کشت و میزان تولید کشور بسیار بیشتر از وضعیت موجود است که با برنامه‌ریزی اصولی می‌توان به آن تحقق بخشید. خرما یکی دیگر از مهم‌ترین اقلام صادرات غیر نفتی ایران است که صادرات آن دارای قدمت طولانی است. کشور ایران از نظر صادرات خرما، همواره در سطح جهان مطرح و از این نظر در بین کشورهای دنیا ممتاز بوده و همواره رتبه اول یا دوم را به لحاظ مقدار صادرات در سنوات گذشته به خود اختصاص داده است. جدول زیر کشورهای عمده صادرکننده خرما در جهان را نشان می‌دهد.

جدول ۳- مقدار و ارزش صادرات خرما براساس کشورهای عمده صادرکننده سال ۲۰۰۲

رتبه قیمت صادراتی	متوسط قیمت صادراتی (کیلوگرم/دلار)	ارزش صادرات (هزار دلار)	درصد صادرات از جهان	مقدار صادرات (تن)	کشور	ردیف
۴	۱/۵۶	۷۳۴۱۲	۶/۵	۴۷۰۴۳	تونس	۱
۵	۱/۳۳	۱۰۴۴۱	۱	۷۸۵۰	الجزایر	۲
۷	۰/۴۹	۲۸۷	۰/۰۸	۵۸۲	مصر	۳
۱۱	۰/۲۴	۲۸۴۷۵	۱۶/۵	۱۱۹۳۶۴	ایران	۴
۱۳	۰/۱۷	۵۰۰۰	۴/۱	۳۰۰۰۰	عراق	۵
۱۰	۰/۳۱	۱۱۵۰۰۰	۵/۱۸	۳۷۵۰۰۰	امارات متحده عربی	۶
۶	۰/۵۹	۱۸۶۹۴	۴/۴	۳۱۸۸۱	عربستان	۷
۲	۲/۸۷	۱۱۸۱۴	۰/۵۷	۴۱۱۶	آمریکا	۸
۱۴	۰/۰۹	۳۰	۰/۰۴۵	۳۲۵	لیبی	۹
۱۲	۰/۲۱	۱۱	۰/۰۰۷	۵۳	مراکش	۱۰
۹	۰/۳۳	۲۳۲۳۴	۹/۶	۶۹۳۸۴	پاکستان	۱۱
۸	۰/۳۹	۵۰۴۲	۱/۸	۱۳۰۱۹	عمان	۱۲
۳	۱/۸۸	۱۵۸۵۷	۱/۱	۸۴۵۶	فرانسه	۱۳
۱	۲/۹۵	۱۶۷۶	۰/۰۸	۵۶۷	سوریه	۱۴
-	۰/۴۶	۳۳۰۲۷۸	۱۰۰	۷۲۴۰۸۸	جهان	

مأخذ: آمارنامه FAO سال ۲۰۰۲

نمودار ۳- میزان و ارزش صادرات محصول خرما بر اساس کشورهای عمده صادرکننده سال ۲۰۰۲

همان طوری که در جدول فوق نشان داده شده است، ایران با ۱۶/۵ درصد صادرات کل جهان دارای رتبه دوم می باشد. هر چند کشور امارات با ۵۱/۸ درصد صادرات جهان دارای رتبه اول است، اما بیشتر به خاطر صادرات مجدد به این رتبه دست پیدا کرده است، به طوری که در همان سال سهم واردات کشور امارات از کل واردات جهان ۹/۲ درصد بوده است. میزان صادرات خرما ایران در سال ۱۳۸۲ به کشور امارات متحده عربی برابر ۴۰۴۷۶ تن بوده که ۳۶/۷ درصد مقدار صادراتی خرما کشور را در همین سال شامل می شود. لذا، کشور امارات به عنوان مهم ترین بازار صادراتی ایران محسوب می شود که خود این کشور با توجه به امکانات بسته بندی و فرآوری، توانسته با صادرات مجدد خود را به عنوان اولین کشور صادرکننده دنیا معرفی نماید. با توجه به اطلاعات گمرک جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۸۲، خرما ایران بعد از امارات به کشورهای پاکستان (۱۸/۵ درصد)، انگلستان (۴/۶ درصد)، آلمان (۴/۳ درصد) و ترکیه (۳/۲ درصد) و مابقی به سایر کشورها صادر گردیده است. با توجه به شرایط و موقعیت ممتاز ایران از نظر سطح زیر کشت و میزان تولید خرما در جهان هنوز نتوانسته آنچنان که باید و شاید جایگاه صادراتی خود را در بازار جهانی کسب نماید، که این امر نشان دهنده آن است که سیستم بازاریابی مناسبی برای خرما ایران که بتواند در بازارهای بین المللی به دنبال توسعه این بازارها و افزایش سهم بازاری در عرصه بین المللی باشد، وجود ندارد و یا اینکه شکل و نحوه صادرات خرما ایران نتوانسته است خود را با شرایط بازار جهانی منطبق نماید.

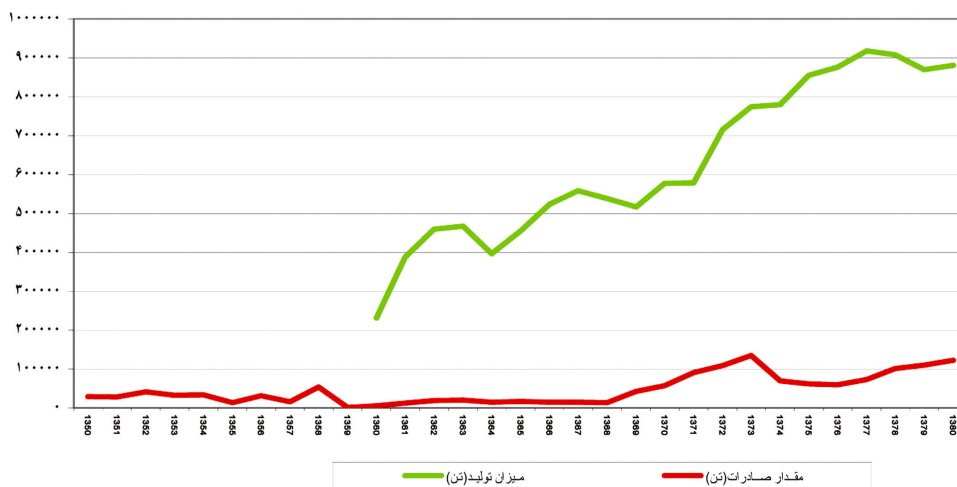
جدول زیر روند میزان تولید و صادرات خرما را به همراه ارزش صادراتی آن طی سال های ۸۲-۱۳۵۰ نشان می دهد. قابل ذکر است که آمار تولید از وزارت جهاد کشاورزی و آمار صادرات و ارزش صادراتی از وزارت بازرگانی تهیه گردید. در وزارت جهاد کشاورزی آمار مستندی برای تولید خرما طی سال های ۵۹-۱۳۵۰ به صورت تفکیکی وجود نداشت. البته برای کل محصولات گرمسیری وجود داشته که قابل تفکیک به تک تک محصولات نبود.

جدول ۴- مقدار تولید و صادرات خرمای ایران طی سال‌های ۸۲-۱۳۵۰ (تن - میلیون ریال)

سال	تولید	نرخ رشد تولید	مقدار صادرات	نرخ رشد صادرات	ارزش صادرات	نرخ رشد ارزش صادرات
۱۳۵۰	-	-	۲۹۳۸۶	- ۳/۹	۲۳۱	۱۳/۸
۱۳۵۱	-	-	۲۸۲۴۵	- ۴۶/۸	۲۶۳	۱۳۰
۱۳۵۲	-	-	۴۱۴۷۵	- ۲۱/۳	۶۰۵	- ۳/۳
۱۳۵۳	-	-	۳۲۶۵۲	۱/۹	۵۸۵	- ۱۸/۱
۱۳۵۴	-	-	۳۳۲۷۲	۵۹/۴	۴۷۹	- ۶۵/۱
۱۳۵۵	-	-	۱۳۵۰۸	۱۳۰/۸	۱۶۷	۴۰/۱
۱۳۵۶	-	-	۳۱۱۷۶	- ۴۸/۹	۸۳۷	- ۸۰
۱۳۵۷	-	-	۱۵۹۴۰	۲۴۰/۸	۱۶۷	۴۶۰
۱۳۵۸	-	-	۵۴۳۱۹	- ۹۸/۹	۹۳۵	- ۹۸/۷
۱۳۵۹	-	-	۵۸۶	۹۳۹/۲	۱۲	۳۱۶۶
۱۳۶۰	۲۳۱۵۲۳	۶۷/۲	۶۰۹۰	۱۰۴	۳۹۲	۲۰۰
۱۳۶۱	۳۸۷۲۲۱	۱۸/۵	۱۲۴۲۶	۵۴/۶	۱۱۷۷	۱۹/۴
۱۳۶۲	۴۵۸۹۹۱	۱/۸	۱۹۲۱۳	۵/۳	۱۴۰۶	۲۱/۳
۱۳۶۳	۴۶۷۲۵۰	- ۱۵	۲۰۲۲۷	- ۲۵/۵	۱۷۰۵	- ۳۹/۶
۱۳۶۴	۳۹۶۹۳۵	۱۴/۸	۱۵۰۷۸	۱۵/۳	۱۰۳۰	- ۲۲/۴
۱۳۶۵	۴۵۵۵۶۶	۱۵	۱۷۳۹۱	- ۱۳/۷	۷۹۹	- ۳۱/۹
۱۳۶۶	۵۲۴۰۱۸	۶/۶	۱۵۰۰۰	- ۱/۴	۵۴۴	- ۱۴/۳
۱۳۶۷	۵۵۸۱۷۷	- ۳/۶	۱۴۷۹۵	- ۱۰	۴۶۶	۱۷/۴
۱۳۶۸	۵۳۸۵۲۰	- ۴/۱	۱۳۳۰۸	۲۲۲	۵۴۷	۱۷۱/۳
۱۳۶۹	۵۱۶۲۹۵	۱۱/۹	۴۲۸۴۱	۳۴/۹	۱۴۸۴	۵۸/۹
۱۳۷۰	۵۷۷۹۱۲	۰/۰۵	۵۷۷۷۵	۵۶/۸	۲۳۵۸	۳۰/۴
۱۳۷۱	۵۷۸۲۰۳	۲۳/۸	۹۰۶۱۷	۲۰/۴	۳۰۷۵	۲۴/۲
۱۳۷۲	۷۱۵۶۶۲	۸/۲	۱۰۹۱۲۰	۲۳/۳	۳۸۱۹	۲۷۲۹
۱۳۷۳	۷۷۴۰۲۴	۰/۷۸	۱۳۴۶۰۳	- ۴۸	۱۰۸۰۵۰	- ۴۹/۴
۱۳۷۴	۷۸۰۰۱۰	۹/۷	۶۹۹۲۷	- ۱۲	۵۴۷۰۳	- ۳۳/۷
۱۳۷۵	۸۵۵۴۹۴	۲/۵	۶۱۵۵۸	- ۳/۷	۳۶۲۶۸	- ۲۸/۷
۱۳۷۶	۸۷۶۵۳۱	۲/۴	۵۹۲۹۰	- ۳/۸	۲۵۸۴۷	- ۲۸/۷
۱۳۷۷	۹۱۸۰۰۰	۴/۷	۷۳۵۸۲/۳	۲۴/۱	۲۸۶۰۳/۵	۱۰/۶
۱۳۷۸	۹۰۸۳۰۰	- ۱	۱۰۱۰۹۴/۶	۳۷/۴	۴۰۰۰۸	۳۹/۸
۱۳۷۹	۸۶۹۶۰۰	- ۴/۲	۱۰۹۷۲۷/۸	۸/۵	۶۴۵۷۵/۱	۶۱/۴
۱۳۸۰	۸۸۰۴۰۰	۱/۲	۱۲۲۰۸۴	۱۱/۳	۵۱۵۲۲/۲	- ۲۰/۲
۱۳۸۱	۹۷۲۳۶۴	۵/۲	۱۲۵۳۶۱	۸/۵	۶۴۵۸۷/۳	۵۵/۴
۱۳۸۲	۸۹۰۲۰۰	- ۱/۲	۱۱۸۵۲۷	- ۲/۳	۵۳۶۷۱	- ۱۱/۲

مأخذ: بانک اطلاعات کشاورزی و سالنامه بازرگانی خارجی گمرک سال ۱۳۸۲

نمودار ۴- میزان تولید و صادرات خرمای ایران طی سالهای ۸۲-۱۳۵۰

با توجه به آمار جدول و نمودار فوق، مشخص می‌گردد که روند افزایش تولید خرما در ایران به ویژه پس از پایان جنگ تحمیلی بسیار سریع بوده است به نحوی که در سال ۱۳۶۷ که سال پایان جنگ تحمیلی بوده مقدار تولید خرمای کشور ۵۵۸۸۷۷ تن بوده که با رشد ۵۹/۳ درصدی توانسته در سال ۱۳۸۲ به ۸۹۰۲۰۰ تن برسد. ایران از قدیم‌الایام یکی از تولیدکنندگان بزرگ خرما بوده اما تا قبل از تحریم اقتصادی عراق به علت اشغال کویت، در صادرات جهانی خرما نقش بسیار ناچیزی داشته‌است. هر چند قبل از جنگ تحمیلی نیز صادرات خرمای ایران نسبت به صادرات جهانی این محصول اندک بوده، اما صادرات آن توانسته است با آهنگ مناسبی رشد کند. با شروع جنگ تحمیلی در سال ۱۳۵۹ و درگیری مناطق خرماخیز کشور در جنگ، صادرات ایران از ۵۴ هزار تن در سال ۱۳۵۸ به حدود ۵۵۰ تن در سال ۱۳۵۹ کاهش یافت و در طول جنگ نیز صادرات خرما به طور متوسط در حدود ۱۵ هزار تن در سال باقی ماند. تا قبل از تحریم اقتصادی عراق، این کشور مهم‌ترین صادرکننده خرمای جهان بود و سهمی در حدود ۸۰ درصد از این بازار را به خود اختصاص می‌داد، اما جنگ تحمیلی، صادرات خرمای عراق را نیز با کاهش روبرو کرد و دیگر کشورهای تولیدکننده خرما همچون عربستان و پاکستان فرصت یافتند تا سهم بیشتری از بازار را به خود اختصاص دهند. با پایان جنگ تحمیلی و آغاز تحریم اقتصادی عراق و همچنین به علت تشابه زیاد خرمای عراق و ایران، بازار مناسبی برای خرمای ایران ایجاد گردید و صادرات خرمای ایران از سال ۱۳۶۹ به سرعت رشد یافت، به نحوی که با سیاست‌های تشویق صادرات در این سال‌ها حتی سهم ایران در سال ۱۳۷۳ به حدود ۵۰ درصد از صادرات جهانی رسید. این برهه زمانی برای خرمای ایران فرصتی استثنایی به وجود آورد تا سهم قابل توجهی از بازار را از آن خود کند، اما سیاست‌های بازدارنده در سال ۱۳۷۴ همچون پیمان ارزی و تثبیت نرخ ارز، صادرات خرما را با بحران جدیدی روبرو ساخت به طوری که صادرات خرما در این سال تقریباً نصف رقم مشابه سال قبل کاهش یافت. در سال ۱۳۸۲ بر اساس آمار فائو، ایران توانسته است فقط ۱۳/۶ درصد از تولید خود را صادر نماید، در صورتی که امارات متحده عربی (۴۹/۵ درصد)، تونس (۴۲/۷ درصد)، الجزایر (۲/۱۲ درصد)، عربستان (۴/۳ درصد) و آمریکا (۲۶/۴ درصد) از تولید خود را به سایر کشورها صادر کرده‌اند. لذا از این نظر کشورهای امارات، تونس و آمریکا از شرایط بهتری نسبت به کشور ما برخوردار هستند. لذا کشور ما باید برنامه‌های منسجم‌تری را در این راستا داشته باشد تا نسبت صادرات به تولید خود را افزایش دهد.

بر اساس آمار فائو قیمت جهانی خرما بنابر اصل «کشش ناپذیری تقاضا برای محصولات کشاورزی» طی سال‌های ۸۲-۱۳۷۴ روند نزولی به خود گرفته و از کیلویی ۸۹ سنت در سال ۱۳۷۴ به کیلویی ۴۸ سنت در سال ۱۳۸۲ رسیده است که حدود ۶۰ درصد کاهش نشان می‌دهد. این در حالیست که طی سال‌های مزبور قیمت هر کیلو خرمای صادراتی ایران به دلیل رعایت نکردن موازین بهداشتی در هنگام برداشت و در مراحل پس از برداشت، عدم سرمایه‌گذاری مناسب در صنایع بسته‌بندی و فرآوری، عدم رعایت استانداردهای ملی و بین‌المللی، عدم آشنایی صادرکنندگان به روش‌های نوین بازاریابی و چسبندگی به بازارهای سنتی از کیلویی ۴۳ سنت به کیلویی ۲۴ سنت کاهش یافته‌است.

تعداد بازارهای عمده هدف خرمای ایران در سال ۱۳۷۴ شامل کشورهای امارات، پاکستان، آذربایجان، اکراین، ازبکستان، استرالیا، ترکیه، روسیه و کانادا بود. در حال حاضر (سال ۱۳۸۲) صادرات خرمای ایران به دلیل رعایت نکردن موازین بهداشتی و حضور رقبا به کشورهای امارات، پاکستان، روسیه، ترکیه و انگلستان محدود شده و قدرت چانه‌زنی ایران در بازار جهانی خرما کاهش یافته است. نگاهی اجمالی به بازار جهانی خرما بر اساس آمار فائو، گویای آن است که طی سال‌های ۸۲-۱۳۷۴ مقدار صادرات جهانی خرما سالانه به طور متوسط ۱۰ درصد رشد داشته، قیمت جهانی خرما ۹/۱ درصد کاهش و ارزش مبادلات جهانی این محصول تقریباً ثابت باقیمانده است و این حاکی از افزایش رشد عرضه جهانی بیش از رشد تقاضای جهانی بوده است.

بر اساس آمار گمرک در سال ۱۳۸۲، عمده‌ترین کشورهای واردکننده خرمای ایران در اروپا، کشورهای آلمان (۴/۳ درصد) و انگلستان (۴/۶ درصد) و در آسیا کشورهای امارات متحده عربی (۳۶/۷ درصد) و پاکستان (۱۸/۵ درصد) می‌باشند.

اتحادیه اروپا به دلیل حساسیت بالایی که در مسائل بهداشت مواد غذایی دارد، معمولاً استانداردهایی سخت‌تر از شرایط کدکس جهانی اعمال می‌کند و لذا، موانع بهداشتی را به صورت موانع غیر تعرفه‌ای برای ورود خرمای ایران لحاظ می‌نماید. قابل ذکر است که در بسیاری از موارد محموله خرمای ایران حتی شرایط کدکس جهانی را از نظر بهداشتی ندارد چه بسا به شرایط بهداشتی اتحادیه اروپا. لذا، این محموله‌ها برگشت داده شده و به سایر کشورهای دیگر انتقال داده می‌شود.

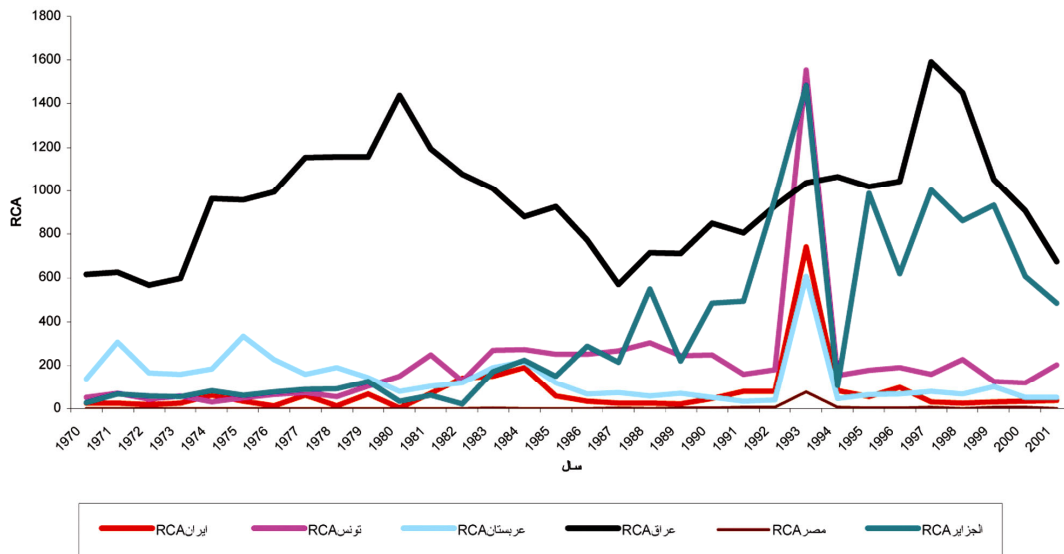
باتوجه به شرایط بازارهای صادراتی جهان و انطباق با خواسته‌ها و سلیقه‌های روز بازارهای جهانی باید ضمن حفظ بازارهای موجود، به دنبال یافتن بازارهای جدید در دنیا، به ویژه آسیا بود. این امر زمانی تحقق پیدا می‌کند که قوانین بهداشتی روز دنیا در مورد تولید و صادرات خرمای ایران رعایت شود. بنابراین، موانع بهداشتی از اصلی‌ترین موانع صادراتی محسوب می‌شوند که برای از بین بردن این موانع راهی جز برنامه‌ریزی در راستای قانونمند کردن و به روز کردن اصول بهداشتی و روش صادراتی وجود ندارد. حال اگر ما مجموعه اقدامات و سیاست‌های تجاری دولت در راستای افزایش صادرات خرما و همچنین فعالیت‌های تولیدکنندگان و صادرکنندگان خرما را در جهت افزایش قدرت رقابتی خرمای ایران در عرصه تجارت جهانی به عنوان استراتژی صادراتی تلقی کنیم، بنا به نظریه هلیمر ما می‌توانیم اثرات این استراتژی را در افزایش قدرت رقابتی خرما (افزایش مزیت نسبی) با استفاده از روند تغییرات شاخص RCA مورد ارزیابی قرار دهیم. بنا به نظریه هیلنر، روند افزایشی شاخص RCA نشان از افزایش قدرت رقابتی کالا در تجارت خارجی است و مجموعه فعالیت‌های تقویت کننده این شاخص به عنوان یک استراتژی مثبت و تقویت کننده ارزیابی می‌گردند. اکنون به بررسی روند تغییرات این شاخص برای محصول خرمای ایران و چند کشور رقیب می‌پردازیم.

معیار RCA خرما برای بررسی استراتژی صادراتی برای کشورهای ایران، تونس، عربستان، عراق، مصر و الجزایر که از کشورهای عمده صادرکننده خرما هستند در طی سال‌های ۲۰۰۳-۱۹۷۰ محاسبه گردید، که نتایج در جدول زیر آمده است. بر اساس معیار RCA محاسبه شده برای خرمای ایران در طول دوره مورد بررسی نشان می‌دهد که این معیار در طی این سال‌ها همواره در نوسان بوده (با میانگین ۷۴/۷۲ و واریانس ۱۶۶۴۶/۱۲) است که بیشترین مقدار آن در سال ۱۹۹۶ که برابر ۹۹/۳۱ و کمترین مقدار آن مربوط به سال ۱۹۸۰ بوده که برابر ۲/۱۹ می‌باشد. میانگین RCA تونس، عربستان، عراق و الجزایر در فاصله زمانی مورد بررسی بیشتر از RCA ایران می‌باشد. جدول مقادیر محاسبه شده RCA و نمودار مربوط به آن در زیر آمده است.

جدول ۵- مقادیر RCA برای کشورهای عمده صادرکننده خرما در جهان

سال	ایران	تونس	عربستان	عراق	مصر	الجزایر
۱۹۷۰	۲۳,۳۰	۵۱,۹۰	۱۳۷,۱۶	۶۱۶,۴۲	۰,۱۷	۲۶,۵۵
۱۹۷۱	۲۳,۶۹	۶۹,۸۲	۳۰۵,۹۸	۶۲۶,۹۲	۰,۲۲	۶۶,۳۳
۱۹۷۲	۱۸,۸۱	۴۳,۴۶	۱۶۶,۷۵	۵۶۷,۹	۰,۷۳	۵۷,۰۴
۱۹۷۳	۲۵,۱۲	۵۹,۵۶	۱۶۰,۹۱	۵۹۷,۳۱	۰,۳۳	۵۶,۵۸
۱۹۷۴	۶۱,۹۰	۲۹,۱۸	۱۸۵	۹۶۲,۱۱	۰,۳۶	۸۱,۷۶
۱۹۷۵	۳۴,۳۱	۴۹,۳۳	۳۳۵,۷۷	۹۵۷,۹۶	۰,۸۹	۶۱,۰۷
۱۹۷۶	۱۳,۷۱	۶۳,۰۸	۲۲۶,۴۵	۹۹۴,۰۸	۰,۱۹	۷۸,۱۴
۱۹۷۷	۶۱,۶۷	۷۳,۱۶	۱۵۸,۴۵	۱۱۵۳,۰۲	۰,۰۶	۸۸,۲۷
۱۹۷۸	۱۱,۵۱	۵۶,۴۸	۱۹۰,۰۴	۱۱۵۵,۹۱	۰,۳۴	۹۰,۶۷
۱۹۷۹	۶۸,۰۸	۱۰۴,۴۱	۱۴۵,۱۷	۱۱۵۵,۹۴	۰,۴۲	۱۲۵,۸۸
۱۹۸۰	۲,۱۹	۱۵۰,۳۷	۸۰,۳۸	۱۴۳۸,۹۸	۰,۳۸	۳۲,۶۱
۱۹۸۱	۷۰,۸۵	۲۴۸,۵۵	۱۰۲,۹۹	۱۱۹۲,۸۴	۰,۴۷	۶۰,۲۸
۱۹۸۲	۱۳۹,۸۴	۱۲۹,۵۵	۱۱۹,۸۸	۱۰۷۶,۴۹	۱,۰۸	۲۲,۶۷
۱۹۸۳	۱۵۱,۶۶	۲۷۰,۵۴	۱۹۱,۱	۱۰۱۰,۳۴	۱,۹۸	۱۷۲,۴۶
۱۹۸۴	۱۸۹,۰۸	۲۷۳,۳۰	۲۱۶,۳۶	۸۸۰,۸۷	۰,۸۱	۲۲۵,۳۶
۱۹۸۵	۵۷,۳۲	۲۵۰,۲۸	۱۱۹,۹۴	۹۲۷,۰۷	۰,۴۳	۱۵۱,۲۵
۱۹۸۶	۳۲,۳۳	۲۵۰,۵۶	۶۶,۹۵	۷۷۲,۲۵	۱,۰۸	۲۸۸,۲۲
۱۹۸۷	۲۳,۳۷	۲۶۵,۵۳	۷۳,۸۵	۵۶۸,۸۸	۱,۷۳	۲۱۵,۶۳
۱۹۸۸	۲۵,۴۲	۳۰۴,۲۹	۵۷,۶۵	۷۱۵,۲۹	۰,۷۳	۵۴۸
۱۹۸۹	۲۰,۱۶	۲۴۶,۰۱	۷۱,۸۴	۷۱۲,۳۰	۲,۵۵	۲۱۹,۳۰
۱۹۹۰	۴۵,۱۳	۲۴۸,۶۴	۵۲,۹۴	۸۴۸,۸۲	۲,۹۱	۴۸۴,۰۱
۱۹۹۱	۷۸,۳۷	۱۵۹,۶۳	۳۳,۴۷	۸۰۶,۵۸	۵,۵۵	۴۹۲,۵۵
۱۹۹۲	۷۸,۴۶	۱۸۲,۲۸	۴۰,۴۰	۹۲۸,۳۹	۴,۹۹	۹۶۱,۷
۱۹۹۳	۷۴۲,۰۵	۱۵۵۴,۸۵	۶۰۶,۱	۶۰۳۲,۳۷	۷۷,۹	۱۴۸۲,۶۴
۱۹۹۴	۸۲,۳۵	۱۵۳,۶۰	۴۷,۱۵	۱۰۶۳	۶,۸۸	۱۰۶,۶
۱۹۹۵	۵۴,۳۳	۱۷۷,۴۵	۶۴,۱۸	۱۰۱۷,۱۷	۲,۶۶	۹۸۷,۸۹
۱۹۹۶	۹۹,۳۱	۱۹۰,۵۲	۶۷,۸۱	۱۰۴۳,۷۷	۱,۹۳	۶۲۰,۹
۱۹۹۷	۲۹,۵۴	۱۶۰,۸۹	۷۹,۹۹	۱۵۹۲,۹۹	۵,۱۶	۱۰۰۲,۲۷
۱۹۹۸	۲۴,۳۴	۲۲۷,۱۹	۶۶,۲۹	۱۴۵۱,۸۸	۱,۳۷	۸۶۰,۲۳
۱۹۹۹	۳۱,۹۴	۱۲۷,۲۳	۱۰۱,۲۴	۱۰۵۱,۰۹	۵,۲۱	۹۳۱,۳۶
۲۰۰۰	۳۴,۲۵	۱۲۱,۰۱	۵۱,۹۵	۹۰۷,۵۷	۴,۷۷	۶۰۶,۳۸
۲۰۰۱	۳۶,۶۴	۲۰۱,۹۸	۵۳,۰۸	۶۷۵,۹۷	۰,۵۷	۴۸۵,۵۸
۲۰۰۲	۳۱,۷	۲۰۶,۱۲	۵۱,۲۲	۷۷۴,۳۶	۳,۶۵	۵۴۱,۳۲
۲۰۰۳	۳۴,۶۵	۲۰۱,۸۵	۵۲,۶۹	۷۹۲,۳۱	۴,۰۲	۴۷۰,۲
میانگین	۷۴,۷۲	۲۰۲,۹۶	۱۳۶,۸۲	۹۵۳,۳۵	۴,۲۱	۳۶۵,۳۳
واریانس	۱۶۶۴۶,۱۲	۶۷۶۸۶,۱۹	۱۳۰۹۱,۷۸	۶۵۸۹۲,۶۶	۱۸۴,۵۴	۱۴۷۲۱۲,۹۵

ماخذ: یافته های تحقیق

نمودار ۵- روند تغییرات RCA برای کشورهای عمده صادرکننده خرما

مقادیر محاسبه شده RCA خرمای ایران نشان دهنده مزیت نسبی تولید خرمای ایران است، اما این معیار یک روند نزولی را در پیش گرفته، که نشان می‌دهد قدرت رقابتی خرمای ایران در بازارهای جهانی در حال کم‌رنگ شدن است. همچنین با توجه به اینکه حجم بالای صادرات خرمای ایران به یک کشور مانند امارات متحده عربی است (۳۶/۷ درصد)، تحولات سیاسی و اقتصادی در منطقه به ویژه در مورد کشور امارات متحده عربی تاثیر بسیار زیادی بر صادرات خرمای ایران خواهد داشت.

RCA خرمای تونس دارای یک روند به نسبت صعودی بوده، و بعد از سال ۱۹۸۶ مقدار RCA آن حدود پنج برابر شده است. میانگین RCA تونس ۲۰۲/۹۶ و واریانس ۶۷۶۸۶/۱۹ می‌باشد.

RCA کشور عربستان دارای روند نزولی بوده، به طوری که از سال ۱۹۸۶ مقدار آن کاملاً یک روند نزولی به خود گرفته است. این امر نشان می‌دهد که این کشور استراتژی مناسب صادراتی را برای خرمای خود دنبال نمی‌کند. میانگین RCA عربستان برابر ۱۳۶/۸۲ و واریانس ۱۳۰۹۱/۷۸ می‌باشد. RCA خرمای عراق دارای یک روند به نسبت صعودی بوده و هر چند گاهی به دلیل شرایط و بحران‌های جنگ دارای نوسان شده است. RCA مصر از سال ۱۹۸۶ با استراتژی دنبال شده و در حال افزایش است. روند صعودی RCA کشورهای مصر و الجزایر نیز نشان از یک استراتژی مناسب صادراتی برای خرما در این کشورها می‌باشد.

با توجه به تغییرات شاخص RCA می‌توان گفت که کشورهای تونس، عراق، مصر و الجزایر دارای یک استراتژی در جهت افزایش صادرات خرمای خود می‌باشند و کشورهای ایران و عربستان دارای استراتژی مشخص برای صادرات خرمای خود نیستند. برای بررسی اثرات متقابل قدرت بازاری رقبا در افزایش سهم بازاری خود در عرصه تجارت بین‌الملل، میزان همبستگی معیار RCA، برای کشورهای رقیب در طول دوره مورد مطالعه در نظر گرفته شد که نتایج در جدول زیر آمده است.

جدول ۶- همبستگی مقادیر RCA کشورهای صادرکننده خرماي جهان

الجزایر	مصر	عراق	عربستان	تونس	ایران	
					۱	ایران
					۰/۹۲۸	
				۱	(۰/۰۰۱)	تونس
				۰/۶۰۰۳	۰/۷۲۰	
			۱	(۰/۰۰۱)	(۰/۰۰۱)	عربستان
			۰/۷۰۰	۰/۹۱۲	۰/۹۱۶	
		۱	(۰/۰۰۱)	(۰/۰۰۱)	(۰/۰۰۱)	عراق
		۰/۹۵۸	۰/۶۹۱	۰/۹۴۶	۰/۹۴۰	
	۱	(۰/۰۰۱)	(۰/۰۰۱)	(۰/۰۰۱)	(۰/۰۰۱)	مصر
	۰/۵۹۸	۰/۵۷۵	۰/۸۷۴	۰/۵۹۱	۰/۴۸۹۵	
۱	(۰/۰۰۱)	(۰/۰۰۱)	(۰/۶۳۴)	(۰/۰۰۱)	(۰/۰۰۴)	الجزایر

* اعداد داخل پرانتز سطح احتمال معنی داری را نشان می‌دهند.

مآخذ: محاسبات تحقیق

همان طوری که در جدول فوق مشاهده می‌گردد، بین RCA ایران با RCA تمام کشورها همبستگی مثبت وجود دارد که دلیل آن می‌تواند این باشد که کالای به نسبت مشابهی را به بازارهای جهانی عرضه می‌کنند. مقدار این همبستگی در مقابل الجزایر کمترین (۰/۴۸۹۵) و در مقابل مصر بیشترین (۰/۹۴۰) مقدار می‌باشد. میزان همبستگی RCA الجزایر به سایر کشورهای صادرکننده خرما نسبت به بقیه، بسیار کم است و روند صعودی RCA آن نشان می‌دهد که از یک استراتژی صادراتی بهتری نسبت به سایر کشورهای صادرکننده خرما برخوردار است. همبستگی بالای RCA بین کشورهای صادرکننده نشان می‌دهد که با تغییرات تقاضای خرماي بازارهای جهانی، صادرات خرماي همه کشورها نیز در یک جهت تغییر می‌یابد و در این بین میزان همبستگی RCA خرماي ایران با RCA عراق، مصر و تونس بیشترین همبستگی را داراست.

حال برای اینکه بتوان عوامل مؤثر بر صادرات را شناسایی کرده و اثرات هر یک از آنها را مورد بررسی قرار داد، تابع عرضه صادرات خرماي ایران بر اساس مدل‌های معرفی شده در روش تحقیق تخمین زده شد. با توجه به اینکه در تخمین تابع عرضه صادرات از داده‌های سری زمانی برای متغیرها مورد استفاده قرار گرفته است، لذا بایست ریشه واحد و همگرایی متغیرها مورد بررسی قرار گیرد. اگر یک سری همگرا نباشد تحلیل نتایج مربوط به آن با خطا همراه خواهد بود. هنگامی که داده‌های سری زمانی بکار می‌رود باید به همگرایی یا واگرایی آنها نیز توجه شود. بدین معنا که دو متغیر در کوتاه مدت ممکن است با یکدیگر ارتباط داشته باشند ولی در دراز مدت ارتباط معنی‌داری میان آنها وجود نداشته باشد. در این حالت، به این نوع متغیرها واگرا گفته می‌شود. در تعدادی از مطالعات، با این فرض که میانگین و واریانس متغیرها در طول زمان تغییر نمی‌کند از متغیرهای سری زمانی استفاده شده است در حالی که این متغیرها امکان دارد ناپایستا باشند و میانگین و واریانس آنها در طول زمان تغییر کند. اگر چنین متغیرهای ناپایستایی در مدلی قرار گیرند و ایستا فرض شوند، مدل دچار مشکل می‌شود و ضرایب آن از مقدار واقعی متفاوت خواهد شد. بنابراین نخست باید تعیین همگرایی متغیرها انجام گیرد، سپس وارد مدل شوند. همگرایی چند متغیر، به طور معمول، زمانی مورد توجه قرار می‌گیرد که این متغیرها به تنهایی دارای حداقل یک ریشه واحد باشند. در این زمینه به آنها متغیرهای ناپایستا گفته می‌شود که حالت روند دارند. پس می‌توان گفت که آزمون ریشه واحد در برگیرنده رگرسیون اولین تفاضل هر سری در برابر مقادیر تأخیریش در شرایط تفاضلی با وقفه و روند است، یعنی:

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p Y_t \Delta Y_{t-1} + e_t$$

که در آن، Δ اولین تفاضل، i دوره زمانی و p طول وقفه است. در این مدل، وقفه p تا زمانی که میزان e_t به طور کامل مطلوب باشد می‌تواند تغییر کند. در این حالت فرضیه زیر آزمون می‌شود:

$$H_0: \beta = 0$$

فرضیه صفر: وجود ریشه واحد

$$H_1: \beta \neq 0$$

فرضیه آلترناتیو: نبود ریشه واحد

اگر ضریب β معنی‌دار باشد، فرضیه H_0 رد می‌شود، یعنی ریشه واحد وجود ندارد و متغیر ایستا است. آزمون ریشه واحد بر اساس آماره دکی - فولر انجام شد که نتایج در جدول زیر آمده است.

جدول ۷- نتایج حاصل از آزمون ریشه واحد با استفاده از آماره دکی - فولر (ADF)

متغیر	آماره دکی - فولر	مقدار بحرانی	سطح معنی داری
D(lnX)	-۵/۶۰	-۴/۵۹	پنج درصد
D(lnPD)	-۴/۳۳	-۳/۳۵	پنج درصد
D(lnPE)	-۶/۵۱	-۳/۶۳	یک درصد
lnGNP	-۵/۱۲	-۵/۰۱	ده درصد
D(lnER)	-۴/۶۹	-۳/۹۴	پنج درصد
LnDP	-۶/۵۳	-۴/۲۰	یک درصد

ماخذ: یافته‌های تحقیق

همان طوری که در جدول فوق مشخص است، متغیرها هم به صورت لگاریتمی و هم تفاضل مرتبه اول آنها مورد بررسی قرار گرفته‌اند. معیار سنجش برای آزمون ریشه واحد در این مطالعه آماره دکی - فولر بوده است. هر گاه قدر مطلق آماره محاسبه شده بزرگ‌تر از قدر مطلق مقادیر بحرانی محاسبه شده باشد آنگاه β معنی‌دار شده و فرضیه H_0 رد می‌شود، لذا عدم وجود ریشه واحد بوده و متغیر مربوطه ایستا می‌گردد. در جدول فوق نتایج نشان می‌دهد که چون برخی از متغیرها ایستا نبودند، لذا از تفاضل مرتبه اول جهت آزمون ریشه واحد استفاده گردید. چون در شرایط دیفرانسیل، مقادیر آماره دکی - فولر بزرگ‌تر از مقادیر بحرانی است، لذا ایستایی متغیرها تائید می‌گردد.

برای تعیین همگرایی از متغیرهایی استفاده می‌شود که هر کدام به تنهایی نایستا باشند (حداقل دارای یک ریشه واحد باشند). در این حالت، هنگامی متغیرهای پیشگفته را همگرا گویند که ترکیبی خطی از متغیرهای ایستا وجود داشته باشد. به دیگر سخن، رابطه میان متغیرها، ایستا باشد. برای تشخیص همگرایی، از آزمون‌های مختلفی استفاده می‌شود. در مطالعه حاضر از روش فلیپس-پرون استفاده گردید. به این صورت که یک سری زمانی بر سری‌های دیگر در حالت بدون روند و با روند برآورد می‌شود. در این حالت، آزمون‌های ریشه واحد روی پسماندهای حاصل از رگرسیون انجام می‌گیرد و ایستایی یا نایستایی جملات پسماند مشخص می‌شود. اگر فرضیه H_0 ، که همان وجود ریشه واحد است، رد شود، متغیرها همگرا خواهند بود. به سخن دیگر، همگرایی در چند متغیر نایستا، زمانی وجود دارد که جملات پسماند آنها ایستا باشد. متغیرهایی که همگرا باشند در دراز مدت نمی‌توانند چندان از یکدیگر دور شوند، پس ارتباط دراز مدت آنها معنی‌دار خواهد بود. نتایج حاصل از آزمون فلیپس - پرون در جدول زیر گزارش شده است.

جدول ۸ - آزمون ریشه واحد بر اساس آماره فلیپس - پرون

شرایط معادلات	تعداد وقفه	آماره Rho	سطح احتمال Rho	آماره Tau	سطح احتمال Tau
میانگین صفر	۱	-۱/۶۳۷	۰/۷۴۱	-۱/۸۶۳	۰/۳۰۹
میانگین ساده	۱	-۱۰/۳۰۲	۰/۳۳۹	-۵/۴۹۳	۰/۰۹۱
روند	۱	-۱۰/۰۵۶	۰/۲۱۲	-۵/۶۷۸	۰/۱۲۵

ماخذ: یافته‌های تحقیق

به سطح احتمال گزارش با توجه به نتایج جدول فوق که با استفاده از روش فلیپس - پرون در مورد متغیرهای سری زمانی انجام گردید، دو آماره Tau و Rho نتایج تقریباً مشابهی را نشان می‌دهند. این دو آماره با توجه شده، در سه وضعیت، میانگین صفر، میانگین ساده و روند همگرایی مدل را تأیید می‌نمایند. به عبارت دیگر داده‌هایی که در این مطالعه مورد استفاده قرار می‌گیرند در جهت انجام تحلیل همگرا هستند و نتایج مربوط به آنها می‌تواند قابل اعتماد باشد. حال به تخمین توابع عرضه صادراتی خرمای ایران بر اساس آنچه که در روش تحقیق بدان اشاره شد به دو صورت مدل لگاریتمی - خطی و خطی پرداخته می‌شود که نتایج حاصل از برآورد نهایی پس از رفع خود همبستگی و واریانس ناهمسانی با استفاده از نرم افزار SPSS در جدول زیر گزارش شده است.

جدول ۹ - نتایج حاصل از برآورد توابع عرضه صادراتی خرمای ایران

ضرایب	مدل لگاریتمی - خطی	مدل خطی
	مقدار ضرایب	مقدار ضرایب
عرض از مبدا	-۳۸۹۷۰۵/۵	-۲/۳۲**
a ₁	-۶۸۲۷/۳۶	-۰/۷۹۵
a ₂	-۵۴۸۶۳/۵	-۱/۲۴
a ₃	۸۱۹۷۲/۵۶	۱/۸۴*
a ₄	-۴۰۹۴/۰۶	-۰/۱۸۷
a ₅	۱۵۹/۵۷	۰/۰۲۲
R ²	۰/۸۱۹	۰/۸۷۴
$\bar{R}^2$	۰/۷۵۹	۰/۷۶۴
F	۱۳/۶۲۷	۹/۷۶۲
D.W	۱/۹۲	۱/۵۷

** معنی‌داری در سطح ۵ درصد

* معنی‌داری در سطح ۱۰ درصد

با توجه به نتایج جدول فوق، در مدل لگاریتمی - خطی تابع عرضه صادرات خرمای ایران فقط عرض از مبدا و ضریب تولید داخلی معنی‌دار شده است. به عبارت دیگر هر چقدر تولید داخلی تقویت شود، میزان صادرات نیز افزایش می‌یابد. مقدار R^2 برابر ۰/۸۱۹ می‌باشد که نشان می‌دهد ۸۱/۹ درصد تابع توسط متغیر تولید داخلی توضیح داده می‌شود. در مدل خطی مقدار عرض از مبدا، ضریب تولید داخلی خرما و نرخ مبادله ارز معنی‌دار شده‌اند. مقدار R^2 برابر ۰/۸۷۴ می‌باشد که نشان می‌دهد متغیرهای تولید داخلی خرما و نرخ مبادله ارز ۸۷/۴ درصد متغیر وابسته یعنی عرضه صادرات خرما را توضیح

می‌دهند. برای تعیین پایداری یا عدم پایداری در درآمد حاصل از صادرات خرما، ابتدا یک تابع بین ارزش صادرات و زمان به صورت لگاریتمی برآورد گردید که به صورت زیر است:

$$\ln E = 12/88 + 11/7 \ln t$$

$$Se \quad (2/262)^* \quad (1/447)^{***}$$

در این تابع E ارزش صادرات خرما و t نشان‌دهنده متغیر روند زمانی می‌باشد که با استفاده از شاخص معرفی شده میزان ناپایداری معادل ۲۵/۴ به دست آمده که نشان می‌دهد ارزش کل صادرات خرما (درآمد صادراتی) در طول زمان نوسانات بالایی داشته و ناپایدار است، لذا فرضیه تحقیق اثبات می‌شود. واریانس درآمد صادراتی خرما برابر ۱۴/۷۲ و میزان کوواریانس بین قیمت صادراتی و مقدار صادراتی خرما برابر با ۰/۲۲ به دست آمده که نشان می‌دهد عامل اصلی ناپایداری در درآمد صادراتی خرما، تقاضای صادراتی خرما بوده، نه عرضه صادرات.

پیشنهادات

- ۱- با توجه به نتایج این مطالعه مشخص گردید که درآمد صادراتی خرما ناپایدار بوده است، لذا جهت کاهش این ناپایداری باید یک برنامه بلندمدت تحت عنوان استراتژی صادراتی برای خرمای ایران تدوین گردد که این امر از طریق، حمایت‌ها و یارانه‌های صادراتی، اصلاح روش‌های صادرات و بسته بندی، گسترش تعداد بازارهای هدف جهت صادرات خرما و تشویق صادرکنندگانی که خرمای ایران را به کشورهای اتحادیه اروپا و یا بازارهای جدیدی صادر می‌کنند، و همچنین عملی کردن شعار مشتری مداری در بازار جهانی خرما صورت گیرد.
- ۲- باید تدوین برنامه در جهت ارتقاء سطح بهداشتی خرمای صادراتی و نحوه بسته بندی آن، مطابق با معیارهای بهداشتی اتحادیه اروپا و کدکس جهانی از طریق اصلاح قوانین صادراتی و بهداشت نباتی کشور، آموزش باغداران در مدیریت باغ و نحوه برداشت، جذب سرمایه گذاری بخش خصوصی در زمینه بسته بندی و فرآوری خرما، ایجاد نمایشگاه‌های تبلیغاتی در خارج از کشور صورت گیرد.
- ۳- تفکیک باغات بر اساس نوع محصول تولیدی (تولید برای صادرات، تولید برای مصرف بازار داخلی، تولید جهت مصرف صنایع تبدیلی، تولید جهت خوراک دام) انجام گردد، سپس تدوین برنامه در مراحل نگهداری، برداشت، بازاریابی و غیره در جهت پیشبرد اهداف تعیین شده برای هر کدام صورت گیرد، زیرا با روش مدیریتی خاص در جهت تحقق هر هدف می‌توان به آن هدف دست یافت

منابع و مأخذ:

۱. آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۸۲). اطلاعات و آمار مربوط به تولید محصولات کشاورزی.
۲. الهام پور، ا. (۱۳۷۱)، جایگاه خرما در صادرات غیر نفتی کشور، مجموعه مقالات اولین سمینار خرما، کرمان.
۳. بخشوده، م و اکبری، ا. (۱۳۷۱)، برآورد تابع تقاضای خرمای مضافتی بم، مجموعه مقالات اولین سمینار خرما، کرمان.
۴. سلامی، ح و پیش بهار، ا. (۱۳۸۰)، تغییرات الگوی مزیت نسبی محصولات کشاورزی در ایران: تحلیل کاربردی با استفاده از شاخص‌های مزیت نسبی ابراز شده. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال نهم، شماره ۳۴، ص ۶۷-۹۹.
۵. عبدشاهی، ع و ترکمانی، ج. (۱۳۷۹). بررسی اقتصادی صادرات مرکبات ایران. مجموعه مقالات سومین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران. مشهد، ایران. ص ۴۳۸-۴۶۳.

۶. نجفی، ب. (۱۳۷۱)، بررسی مسائل بازاریابی خرما در استان فارس، مجموعه مقالات اولین سمینار خرما، کرمان.
۷. وزارت بازرگانی (۱۳۸۲)، آمار و اطلاعات صادرات و واردات کالاهای غیرنفتی.
8. Arnade, C. and V, Vasavada. (1995), "Causality between productivity and export in agriculture: evidence from Asia and latin America". *J.of.Agr.Eco.*46(2):174-186.
9. Dass, S. R.(1991), "Economic aspects of India's international trade in coffee". *Eco.Aspect.of.Agr.Econ.* 46(2): 142-151.
10. Gelezakose, C. (1972), "Export instability and economic growth: A statistical verification". *Eco.Dev. and Cul. Change*, 21: 670-678.
11. Goldin, I. (1990), "Comparative advantage: Theory and application to developing country agriculture". Paris: OECD, 1990.
12. Gymah, K. (1991), "Export instability and economic groth in africa". *Eco.Dev. and Cult.Change*, 39(4): 815-828.
13. Helleiner, G.K. (1990), "Trade strategy in medium-term adjustment". *World Development.VOL.* 18.No.6.PP.879-897. 1990.
14. Narayanan, K. and Reddy, V. (1992), "Trade experience of India agricultural: Behaviour of net export supply function for dominant commodities". *Indian Journal of Agricultural Economics*, 47:48-61.
15. Pal, S. (1992), "Agricultural exports of India: Issues growth instability". *Ind.J.of.Ag.Econ*, 47(2): 183-194.
16. Xiaming, L. S, Haiyan and R, Peter. (1997), "Are chance stock market efficient? A cointegration and causality analysis". *App.Eco.Letters*, 4: 511-515

Archive of SID

Investigation Stability Incom of Export Date of Iran

J. Azizi

Assistant Professor of agricultural economics, Azad University(branch of Rasht), Iran.

S. Yazdani

Associate Professor of agricultural economics, Tehran University, Iran

Keywords: Date, Export Stability, Iran.

Abstract

Date is one of the most important horticulture production which enumerated as main source for energy supply and human nutrition for long time. Iran is one of the largest producers of date in the world. At this study, it was investigated on the situation of Iranian date export at last years (1970-2003) and it was estimated function of export supply for date and it was determined instability of income for date export. From obtained results, it was showed that on the basis of RCA index during the studied time, strategy of date exports in Iran was the weaker than Iraq, Tunisia, Arabia and Algeria, or do not exist any strategy in export of date. Instability of the Iranian date export equaled 25.4 that it was showed high fluctuation of date export income in this studied period

Archive of SID